

М. Р. Селівачов

Лозоплетіння

ЛОЗОПЛЕТІННЯ – одне з найдавніших ремесел, вид [декоративно-ужиткового мистецтва](#). Завдяки загальнодоступності та високим утилітарно-декоративним можливостям плетіння вже від [неоліту](#) широко застосовували в ужитку багатьох народів світу для виготовлення деталей будівництва, транспортних засобів і найрізноманітніших побутових речей. З доби бронзи в Середземномор'ї відомі кошики з джгутів м'якого матеріалу (трава, солома, льон, папірус тощо), що накладали один на один кільцями і скріплювали поперечним зв'язуванням. Археологічні розкопки античних міст, зокрема в Північному Причорномор'ї, свідчать про поширення в цей період плетіння між каркасними ребрами та різноманітність форми виробів і способів їхнього виготовлення, часто споріднених зі зразками українського Л. нового періоду. Про плетені вироби ужиткового призначення збереглося багато джерел з античної доби. Найдавнішою пам'яткою українського Л. є відро 18 ст. із Роменського краєзнавчого музею (Сумська обл.). Найвищого розквіту мистецтво виготовлення плетених виробів із гілок верби, рогози, берести, соломи, ротангу досягло у багатьох країнах світу у 2-й пол. 19 – на поч. 20 ст. Наприкінці 19 ст. активізувалося Л. в Україні. Так, для викладання у школі у містечку Корсунь Канівського пов. Київської губ. (нині м. Корсунь-Шевченківський Черкаської обл.) запросили найкращих майстрів художнього плетіння з Франції та Німеччини.

Матеріали та естетика плетених виробів

Художньою специфікою у лозоплетінні є виражена орнаментальність самої конструкції. З лози та верби виготовляють сувенірно-подарункові, ужиткові вироби і плетені меблі. Лозина добре гнеться, розщеплюється у всю довжину, гармонійно поєднується у виробках з іншими видами рослинної сировини, деревиною, металами, шкірою, тканинами, пластмасами; її стругають, фарбують природними і штучними барвниками. Переплетення в різних комбінаціях пагонів лози, рогозу, кореня сосни, соломи, жмутів трави, обгорток кукурудзяних качанів, смужок лика, лубу, дранки тощо створює конструктивну основу й ритмічний візерунок. Інколи складну просторову структуру мають не тільки об'єми кошиків, посуду, взуття й інших плетених виробів, а також їхні стінки, доступні наскрізному огляду. Подвійне значення має в плетінні й фактура: з одного боку це поверхня матеріалу (лискучої лози, матового зморшкуватого рогозу, світлоносної соломи, шерехатих дранки і

лубу), з іншого — поверхня виробу, естетична характеристика якої варіюється залежно від техніко-художніх особливостей (товщини дубців, джгутів, ширини стрічок, порядку переплетення, пропорцій і ритміки, густоти чи розрідженості, пружного або вільного натягу). Якщо на Півдні України здавна використовували пагони верби, ліщини, винограду, липи, бузку, тополі, то характерним матеріалом Полісся було коріння сосни і ялини. Найдавнішою технікою (переплетення солом'яного джгута лозою) виробляли коробки «сівачки», кошелики-хлібниці, вулики, пекарські кошики, величезні «солом'яники» («кошелі»), що вміщували кільканадцять пудів збіжжя, «коверзуни», «шияни», у яких зберігали сипучі матеріали, в жнива використовували і як термоси на воду. Дранку з сосни, дуба й іншої деревини, березовий берест використовували передусім у поліських р-нах. У заболочених місцевостях особливо зручним для сільськогосподарських робіт виявилось ликове взуття, яке найчастіше виконували прямим хрестоподібним переплетенням (відоме в Україні від часів Київської Русі; ним широко користувалися до 1960-х рр.). Підшва мала 8–16 петель («вушок», «мочок»), крізь які просилиювали мотузку («виборсень», «волоку», «обурень») для прикріплення до ноги. Від 2-ї пол. 19 ст. під впливом європейської моди на плетені вироби земства відкривають майстерні, навчальні пункти з лозоплетіння. Найбільше їх було організовано на Чернігівщині, де на початку 20 ст. цей промисел був найпоширенішим у Російській імперії. У 1850-і рр. на Остерщині плели базарні й фруктові кошики, дорожні корзини «кубишки», «сундуки» («прості» — в один прут і «подвійні», або «шашечні»), дитячі возики. У 22-х селах Остерського пов. Чернігівської губ. плетінням займалося понад 4,5 тис. кустарів, зокрема майже все доросле населення села Микільська та Воскресенська Слобідка, Троєщина, Вигурівщина, Осокорки (нині усі — у межах Києва). Навчальні майстерні працювали в окремих селах по 3–5 років. Здобувши основи ремесла, місцеві майстри згодом самі навчали односельчан. Так формувалися типові для України локальна своєрідність і асортиментно-орнаментальна специфікація плетельних промислів, розташованих переважно в сільських місцевостях, ближче до місць заготівлі лози. Оскільки земство розпочало роботи із заліснення шелюгом багатьох тисяч десятин летючих пісків, на Полтавщині 1894 відкрили плетельні майстерні. Як і на Чернігівщині, тут продукували меблі, дорожні й для побутових потреб корзини, валізи, підвазонники. У Лохвицькому й деяких інших повітах із болотної рослини рогозу виплітали постілки на підлогу, кошики, баули, рогозяні капці для купання й лозяні пляжні кабінки. На початку 20 ст. на Сумщині, Чернігівщині почали виготовляти міцні густоплетені «лапті-московці» з закритими носками, підбиті зі споду мотузками; у деяких селах виплітали також робоче й повсякденне взуття з мотузку («гуні»). Досягаючи високого художнього рівня, лозоплетіння широко розвинулося і в решті українських губ. Російської імперії. Наприкінці 19 — на початку 20 ст. відкривали школи лозоплетіння і на західноукраїнських землях. За даними Львівської ремісн. палати, в Східній Галичині працювало 1000 кустарів, які виробляли кошики. Значна кількість пам'яток підтверджує поширення багатьох технік орнаментального плетіння в карпатській зоні й Західному Поліссі, наявність виробів різного функціонального призначення з lika і стружки, кори, лози, рогозу, листя кукурудзяних качанів, соломи.

Ремісничі школи, земські майстерні й фабричні мануфактури сприяли запровадженню високоякісних сортів лози, освоєнню раціональних способів плетіння і кращих європейських зразків. Інновації згодом фольклоризували, надаючи місцевої специфіки, й робили органічними складовими регіональної народно-побутової культури. У 19 ст. сформувалися прийоми чергування різних способів плетіння, естетичне осмислення конструктивно-функціональної деталі як засобу художньої виразності, суто орнаментальної оздоби, тонування й фарбування лозин.

Кошикарство

Головною сферою сучасного народного плетіння є кошикарство. Плетеним кошикам, що побутують у всіх обл. України, властиві довершеність технічного виконання, орнаментальна виразність форми, декору, фактури. Одним з осередків лозоплетіння до кінця 20 ст. була місцевість Осокорки у Дарницькому р-ні Києва. У 1990-х рр. лозоплетільним промислом займалися у десятках дворів. Щоправда, вже не виробляли лозяних чемоданів, «вибивалок» для килимів, рибальських знарядь – «купок», як це було перед війною, значно менше – хлібниць, дуже популярних у 1950-і рр. Натомість продовжували плести кошики та корзини з неокореної лози, вироби з білого, тонованого і фарбованого пруття, переплетеного різноманітними способами. Розрізняють «круглі», «довгі» (з овальним дном), «з колок» (колої лози), ажурні «дірковасті» («модні») корзини. Лозу заготовляють влітку. Знімають кору «драчкою» (інструмент із двох паралельних металевих стержнів, унизу склепаних до купи, що трохи розходяться доверху; між ними протягують пруття – «дубці»). Для зручності нижню половинку «драчки» застромлюють у землю або в отвір спеціального ослона, на якому сидить майстер. Часом товсту лозу розколюють «стругом» (стружать) на «колки»: з одного «дубця» виходить дві, три або чотири тонші «колини». Проте так роблять здебільшого у с. Хотянівка, Осещина Вишгород. р-ну Київ. обл., де застосовують грубшу лозу. Щоб легше зняти кору з лози, заготовленої на болоті взимку (або з літньої, яку не встигли своєчасно окороти), її проварюють, тоді дубці набувають темнішого тону. Частину дубців спеціально фарбують аніліном. Перед роботою різної товщини пруття запарюють і тримають вогкими для еластичності. Пласти корзину починають із денця. Із 7–12 «палок» роблять хрестовину, розщеплюючи половину «палок» посередині й просилиючи в них інші. Перед тим, як спірально оплести хрестовину по колу тоншими «дубцями», між кінцями «палок» із двох протилежних боків устромлюють кінці дужки для ручки. Під час виготовлення «круглих» і «довгих» (овальних) корзин між «палок» встановлюють «натички», що утворюють основу стінок, і обплітають їх тоншими «дубцями». Корзину «в один вій» плетуть суцільно однаковим матеріалом від низу до верху; гарніші корзини – у 2–3 «вої», між якими є рельєфні чи кольорові смуги («коса», «пуга», «карточка»). Коли стінки виплетені на достатню висоту, «ламають калач» – завершення корзини. В ажурних «дірковастих» виробах «натички» спаровані чи потроєні.

Окоренки встромлюють у денце біля «палок». «Дірковасті» корзини завершують «каронкою». Деякі майстри виготовляють корзини «на підставках» для пасхального свячення. У «кошиків» дно прямокутне, без хрестовини, для міцності оперізають знизу перепаленим сталевим дротом, до якого кріплять з боків дві ручки. «Вої» відділяють рельєфною «пугою», інколи кольоровою; під «калачем» – червоно-зелений (якщо пуга синя) або жовто-зелений із червоною «пугою» візерунок («карточка»). Для лозоплетіння Вигурівщини і Троєщини характерні прості «городні», «садові» (з ширшим «калачиком» по верху і калачиковою підставкою), «пасхальні» (середнього розміру, обов'язково з кольоровим декором, переважно рожевим) корзини. До війни виплітали також корзини «для булок» (або «більові», довжиною 1,5 м), ящики на 9–20 пляшок («перегородні»), яйцеподібні «сундуки» для білизни, намордники для телят, садки і кошелі для риболовлі, лозяні відра, овочниці (у формі мисок), колиски.

Регіональна специфіка кошикарства

У сучасному українському кошикарстві склалися місцеві особливості. Найбільше їх у межах колишньої Чернігівської губ. Так, у Глухівському р-ні (Сумська обл.) високі стінки кошиків, плетених із круглої, а посередині – з розщепленої навпіл лози, строго прямовисні, прямокутні дно і отвір однакового розміру. Геометризм у вирішенні об'єму компенсується виразним декоративним розчленуванням поверхні виробу на смуги різного тону й фактури. У Путивльському р-ні (Сумська обл.) плетуть овальні кошики із колотого, але білого, непровареного матеріалу, без тонального чи візерункового декору, дно менше від верху, тому стінки мають криволінійно-обтічні поверхні. Перехідний тип між глухівськими та путивльськими складають сумські кошики із заокругленими кутами з розщепленої лози. Їхні стінки трохи похилі, а вінець прикрашено ажурним плетивом. Подібні форми кошиків і в Охтирському, Шосткинському, Конотопському р-нах Сумщини, хоча тут вони виразніше гранчасті з кольоровим декором, проте без візерунка на вінчику. Прямокутне дно – особливість кошиків Харківщини. Плетуть їх різних розмірів, причому для менших лозини розщеплюють навпіл. Білий колір пруття відтінюють скупим уведенням рожевої та зеленої барв. Від обох держаків ідуть залізні дротини, що охоплюють кошик зі споду. Для найбільших кошиків місткістю понад два відра роблять ширше дно (називають «широкодонками»), виготовляють на замовлення, роблять «на уторах» (дно оперізає плетений валик, завдяки чому воно не торкається землі). Серед найбільших осередків Полтавщини – с. Мала Перещепина Новосанжарського р-ну. У місцевих дворучних кошиків м'яко заокруглені кути, широкі утори, верхній вінчик трохи увігнутий з боків, під ручками. Своєрідність виявляється в тому, що одні майстри більше проварюють матеріал, завдяки чому він набирає червоного тону. Інші плетуть з білого пруття, відтінюючи білизну зеленим пояском у верхній частині або посередині. У найбільш досконалих з художнього погляду виробах із жовто-червоно-зеленими поясками посередині застосовують фігурне

переплетення лози з рогозом, чим досягають багатих ритмічно-фактурних і тональних ефектів. Характерні лозяні кошики в околицях Кременчука. Від вінчика до середини висоти стінки вертикальні, від середини до дна звужують на конус. Дно роблять на уторах, із заокругленими кутами, у долішній частині кошика використовують лозу різних відтінків. Менш розповсюджені кошики зі стінками, що звужуються від середньої опуклої частини в обох напрямках – до дна й верху. Для Івано-Франківської обл. характерні присадкуваті чотирикутні форми, прикрашені мальовничими на зовнішній поверхні кольоровими цятками. Плескатіші кошики для ягід виплітають широкими пасмами, утвореними 6–7 паралельними лозинами в ряд. На Гуцульщині та Покутті розповсюджені й глибокі «кошелі», «кошелики» з однією ручкою, прилаштованою збоку, дно в них ширше від вінчика. Це один із давніх типів, що зберігся донині, про що свідчать аналог. зразки 19 – 1-ї пол. 20 ст., представлені в музеях. Це ж стосується і гуцульських ложкарників, бічні стінки яких заплетені лозою, ялиновими стрічками. Для Л. у Стрийському р-ні Львівської обл. характерна вертикальна основа кошиків із щепи, а горизонтальне «підкання» лозяне. Пишним мальовничим декором відзначаються різноманітні кошики Буковини й Закарпаття (головний осередок – с. Іза Хустського р-ну Закарпатської обл.). Часто на їхніх стінках зображено великі квіти, лозу зазвичай лакують. Виготовляють переважно відкриті кошики, бочкоподібні вироби з двома ручками й кришкою для перевезення фруктів. Багато виробів плетуть закарпатці з обгорток кукурудзяних качанів. Особливість Західної Волині – співіснування різновидів кошиків. В околицях Луцька всі вони з овальним дном, чотирикутним заокругленим вінчиком, але мають багато варіантів у пропорціях об'ємів і декоративному членуванні поверхні. В усіх різновидах кошиків з Острозького р-ну Рівненської обл. верхній вінчик наближається до овалу; натомість овальне дно переважає в давніших зразках; серед новітніх трапляються уже і з прямокутним дном, двома ручками і червоно-фіалковими прикрасами зверху.

Традиції рогозоплетіння

Порівняно менше використовують для плетіння рогіз. Вироби з нього набагато м'якіші й пластичніші, ніж зроблені з вербової лози, й це дозволяє виготовляти з рогозу не тільки кошики, а й килимки, капці, брилі. На Тернопільщині рогозоплетіння здавна поширене в Кременецькому р-ні, зокрема для виробів із с. Хотовиця характерний колір. декор: на золотавому тлі переплетених «шашечкою» стебел шавару (різновид рогозу) використовують зелений, фіалковий, вишневий декор із кількох круп. повторюваних ромбових елементів («цвітів»), споріднених з оздобами ткацтва. У с. Бутин і Поляни Збаразького р-ну переважно застосовують ажурні оздоблення «ґратки». Своєрідні й високопродуктивні осередки орнаментного рогозоплетіння існують на Київщині, Львівщині, Одещині. У виробах з-над Дунаю застосовують довершене за технікою виконання складне переплетення, а варіативність жіночих і чоловічих кошиків з папори

(як тут називають рогіз) особливо багата. Незважаючи на подібність техніки плетіння, акцентуванні фактурних моментів, лоза і рогіз мають свої специфічні особливості. На відміну від м'якого рогозу, здатного згинатися під будь-яким кутом, утворювати особливо щільне переплетення, властивості пружної, набагато міцнішої лози зумовлюють інший характер художнього образу: тверді фіксовані об'єми, ширші можливості для побудови наскрізного візерунка, оскільки ажурність у лозяних виробах менше позначається на їхній ужитковій надійності. Дещо інший ефект від фарбування: на лозі колір виглядає яскраво, контрастно; мікрозморшкувата поверхня рогозу приглушує силу барви. Без хроматичного декору зразки плетіння з соснового кореня – шкатулки, таці, фруктівниці тощо. Їхня краса – у ритміці переплетення, що утворює фактуру різного рисунка, нагадуючи шахівницю, зубчасті лускатоуступчасті поверхні, спіральну розетку. Еластичний корінь поєднує міцність лози і м'якість рогозу, він має рівноматовий полиск поверхні.

Перспективи розвитку

У Л., на відміну від *різьблення*, [вишивки](#), *ткацтва*, вужчий діапазон художніх засобів, орнаментних можливостей. Форма, стилістика виробів більшою мірою зумовлені ужитковим призначенням, технічними й технологічними особливостями виготовлення. Етнічна специфіка виявляється передусім у тому, що українське Л. розвивалося переважно у селі, де були сировина, трудові ресурси й можливості збуту виробів. Період найвищого мистецького розквіту – поч. 20 ст., коли до цього промислу були залучені тисячі майстрів, коли пересувні навчальні майстерні працювали безпосередньо в селах, і це сприяло фольклоризації вдосконалюваних майстернями технічних прийомів і запроваджуваних нових форм. У 19 – наприкінці 20 ст. провідними центрами українського лозоплетіння залишалися ті ж місцевості; застосовували ті ж способи (простий, густий, дугастий) і техніки візерункового плетіння, зокрема «віконці», «в зубці», «в кістку», «в кружки», «мотузок», «в прутик». Форми й орнаментальні деталі виробів 19 – початку 20 ст. виявилися стійкими, хоч і видозмінювалися разом з побутовими умовами, мігрували, оновлювалися у конкретних осередках і несли ознаки своєрідного почерку окремого майстра. На жаль, утилітарна домінанта лозоплетіння надто довго не сприяла усвідомленню художньої вартості цього виду мистецтва, його зразки не збирали для вітчизняних музеїв до кінця 20 ст. Існували фабрики лозяних виробів, зокрема в Чернігові, Вигурівщині, с. Боромля Тростянецького р-ну Сумської обл., м. Полонне Хмельницької обл., м. Верхньодніпровськ Дніпропетровської обл. Проте лозоплетіння не стало в Україні основою для новітньої художньої промисловості та сучасного дизайну. Українське лозоплетіння є реліктовим видом традиційної народної творчості. Серед кращих майстрів – [Т. Бабак](#), [Р. Вронська](#), [Ф. Данилюк](#), [В. Казновецький](#), [Валентин](#), [Олександр](#) і [Раїса](#) Корякіни, [Г. Кучер](#), [О. Нечипорук](#), [В. Парахін](#), [В. Соколик](#), [К. Федоренко](#).

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Плавтов Л. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии с приложением очерков по производству изделий из прута и кожевенному производству. Чг., 1914;
2. Чернышев Г. А. Организация и технологические процессы производства мебели из лозы и рогозы. К., 1946;
3. Козакевич М. З. Дерев'яний посуд та вироби з лози, рогози і соломи // Довід. по фондах Укр. МХП АН УРСР. К., 1956;
4. Кулиняк Д. Подорожі Роменщиною // НТЕ. 1970. № 6;
5. Сокольский Н. И. Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья. Москва, 1971;
6. Гамза В. Капелюхи з рогозу // Зоря Полтавщини. 1976, 13 лют.;
7. Чугай Р. В. Народне декоративне мистецтво Яворівщини. К., 1979;
8. Герета І. Майстер із Тернопільщини // Дніпро. 1979. № 10;
9. Венгер Л. Ця звичайна незвичайна рогоза // Соц. культура. 1981. № 6;
10. Горинь Г. Й. Лозо- і коренеплетіння // Бойківщина. К., 1983;
11. Ющенко О. О. Виставка плетених виробів // НТЕ. 1985. № 1;
12. Орел Л. Лозоплетение на Украине // Декор. искусство СССР. 1985. № 10;
13. Дацун П. Плетіння з рослинних матеріалів // Довід. худож. промислів України. К., 1986;
14. Селівачов М. Українське лозоплетіння // НТЕ. 1987. № 3;
15. Станкевич М. Є. Художнє деревообробництво та плетіння з природних матеріалів // Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Л., 1992;
16. Селівачов М. Проблеми сучасного розвитку лозоплетільного промислу: німецько-українські паралелі // Гончарів. читання. Феноменологія укр. нар. мистецтва: форма і зміст. К., 1998;
17. Чирва М. Бріль з берегів Чаплинки // Нар. мистецтво. 1999. № 1-2;

18. Бойчук Б. Плетені вироби з лози, рогози та соломи // Нар. декор. мистецтво Покуття. Л., 2000;
19. Лозоплетіння Галини Кучер. К., 2001;
20. Селівачов М. Словник українського народного лозоплетіння // Пробл. укр. термінол. словникарства в мистецтвознавстві й етнології: Зб. наук. пр. пам'яті М. Трохименка. К., 2002. Т. 1;
21. Зузяк Т. П. Художнє плетіння з рослинних матеріалів в Україні XIX–XX століття (Історія, типологія, художні особливості). Л., 2004;
22. Кучер Г. Виховна роль народної іграшки з лози // Ант. 2008. Вип. 19–21.

Бібліографічний опис:

Лозоплетіння / М. Р. Селівачов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-56290>. – Останнє поновлення : 2023.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).